

EGY MANIERISTA „THEATRUM EUROPAEUM” ÉS SZERZŐJE

A versciklus

Fél évszázaddal ezelőtt jelent meg ismertetés, jórészt tárgyyszerű beszámoló — először s egyben utoljára — a *Sebes agynak késő sisak* című terjedelmes XVII. századi versciklusunkról.¹ Az 1915-ben napvilágot látott ismertetés után irodalomtörténetírásunk — bár számon tartotta —, de nem tett újabb kísérletet elmélyültebb elemzésére. A verses kompozíció Balassistrófáinak áramlása pedig gyakorlott költői kézre vall: bár „ismeretlen”, de határozott arcélű verselő, következetes, kimunkált szemléletének jegyeit viseli. A szerzőség kérdése önmagában sem érdektelen, mert megnyugtató megoldása vagy új s nem jelentéktelen költővel gazdagíthatja a magyar későreneszánsz-manierista periódus verselőinek a körét vagy jólismert poéta életművét emelheti jelentősebbé.²

Ismeretlen szerzőnk a harmincéves háború európai forgatagának, a hadi szerencse nagy változandóságainak közepette vetette papírra „deák versekből” a költői kompozíciót a nagy háború addigi tanulságainak a számbavételére. Az európai zűrzavar, a „közígazság”, „közsabadság” s a hit megpróbáltatásai, a kiszámíthatatlan, váratlan tragikus változások a nemzetek életrendjében — énekciklusunk szerint —, főként az egyes országokat, népeket igazgató fejedelmek sokszor nem kielégítő kormányzási elveinek, illetve gyakorlatának köszönhető. Az elmúlt időszak háborús viszonyai fokozottan próbára tették a fejedelmek erkölcsi tulajdonságait: egyesek kiállták a próbát, mások könnyűnek bizonyultak. A költő egy eleve adott, következetes etikai normarendszerrel szembesíti a nagy háború addigi jelentős szereplőit, országait, megadva a lehetőséget, hogy „saját szavaikkal” adhassanak számot viselt dolgaikról. A szerzői rokonszenv a protestáns résztvevők alakjait övezi, de ellenszenv a szembenállók iránt sem elvakult. Az erkölcsi normák világába, pontosabban: az etikai színre megidézettek — legyenek protestánsok, avagy katolikusok —, valamennyien ismerik a mércéül szolgáló etikai normákat, s azokra ügyelve számolnak be ténykedésükről.

A versciklus szemlélete józan, tárgyilagos: nemcsak a cselekedetek fontosak az erkölcsi ítélkezésnél, de a szándék, a jóhiszemű indulat is mérlegre kerül, és befolyásolja az olvasó megértő vagy elítélő érzelmeit.

Főként a nagy háború szembenálló hadvezéreit idézi az etikai színre: egy mindenki által ismert esemény sor végén egyenként lépnek az olvasó elé és elmondják, szónoklatot tartva, amit közismert tetteik, szerepük igazolására fontosnak tartanak. A megidézettek kissé monoton szónokiassága egy nagy bírósági tárgyalásra emlékeztet, melyben a „bűntény” maga a nagy háború, addigi pusztításaival, az európai nemzetek közötti zavaros állapotokkal, a jövőt illető bizonytalansággal. A színre idézetteknek pedig e „bűntény” előidézésében és addigi kimenetelében betöltött szerepükről kell nyilatkozniuk. A szónokok ezért a maguk mentségét adják elő (ha tudják), szándékaik tisztaságáról, nemességéről próbálnak meggyőzni, vagy némi kertelés-sel ugyan, de őszintén felfedik ellenszenves tulajdonságaikat.

¹ RAJKA LÁSZLÓ: A „Sebes agynak késő sisak” c. verses mű a M. N. Múzeum kézirattárában, It 1915. 102—114.

² A „Sebes agynak késő sisak” versciklus kézirata: OSzK Oct. Hung. 69.

A verses kompozíció monológ-árama egy határozott koncepcióba illesztett történeti jellem-példatár, számos kiaknázatlan, elszalasztott drámai lehetőséggel. A „dráma”, a harmincéves háború egy szakasza tulajdonképpen lezárult, amikor szereplői az etikai színre lépnek és kezdenek szavalni. A verses mű világképe már a barokk felé is mutat, hiszen a történelem egy adott szakaszának a színszerűség közelében járó felfogása a *Theatrum mundi* szemlélet előképe. A barokkban a világ egy nagy dráma, versciklusunkban a harmincéves háború egy szakasza csaknem „*Theatrum Europaeum*”.

A *Sebes agynak késő sisak e*, „színszerű” felfogásban gyökerező, az egész verses kompozíciót meghatározó alapvonása: a gyakorlott kéz feltűnően s egyöntetűen szónokias hangvétele.

A monológok áramlása különféle jellemeket, hadvezér-, ill. fejedelem-típusokat szólaltat meg. Található közöttük olyan, aki a „közigazság”, „hitbeli szabadság” öntudatos, önzetlen apostola (Bethlen Gábor); az igaz ügy tragikus sorsú megszállottja (a cseh Frigyes); vagy a „hitbeli szentség” szelíd, kissé félték, tehetetlen védelmezője (János Ernő); aki „az békességet, s az csendes életet” mindenkoron szerette, de nem volt kellően óvatos, s a „tettetett barátság” hálójába került (Jakab angol király). De a „tiszt kívánók”, a jogtalan hatalom-gyapapítók is szót kapnak; a gonosz szerencse kegyeltje (Ferdinánd) vagy a zavarosban halászgató (Fülöp spanyol király) és a roppant hatalommal rendelkező, aki hadaival „egész Európának” törvényt akar szabni (Wallenstein). A nagy háború egyetlen résztvevője nem szónokol csupán, Gusztáv Adolf, de ő még nem kötelezhető „vallomástételre”, hiszen csak a verses mű írása idején avatkozott a küzdelembe. Szerzőnk bizalmasan szólítja meg első győzelmei hírére, tőle még sokminden jó várható, az ő útját még nem rontották el „kártévő evedzőkkel”.

Történeti példatár

A szónokiasság sodrásában áramlik a királytűkrökből jól ismert antik és bibliai történetek emlegetése, a moralizáló tanulságok, intő figyelmeztetések nyomósítására. Csaknem kizárólag olyan ókori hadvezérek, császárok tettei kerülnek megemlítésre, akikről Guevara is beszámolt Marcus Aureliusról szóló híres és népszerű királytűkrében, s amely magyar tolmácsra is talált 1628-ban. A történeti példákra való hivatkozással majd minden színre idézett szónok él: sokszor éppen a nagy tanulsággal bíró jeles vagy gonosz példa rajzával kezdi beszédét, s ezzel az intonálással már saját tetteinek várható tanulságát is jelzi. A beszélő néha csak a tanulságos cselekedet végrehajtójának a nevét fedi fel, de a történet elmondásáról megfeledeznek. Ezzel tulajdonképpen a „tájékozott olvasó” műveltségére is számít a versciklus szerzője, mert hiszen csak úgy értheti meg a példa jelentését és célját, ha jól ismeri Antonio Guevara *Fejedelmeknek serkentő óráját*.

A példákra való hivatkozás olykor azonban olyan nyomasztó, hogy a maga-mentségét előadó hadvezér a római történettel kezdődő előadásában végül is alig tud sort keríteni a saját dolgaira, mert az antik történet bibelődő részletezésével már jórészt kimerítette a rendelkezésére álló strófákat. Így jár a versfüzetben az Erdély szempontjából egyébként oly fontos Buquoy császári hadvezér, aki ilyen messziről kezdi szónoklatát:

Romma városának,
Fundálása után,
Kétszáz husz esztendőben,
Tránquinius király,
Uralkodik vala,
dölfös kevelysegeben,
ezt a Rommaiak,
Suberbusnak hitták,
vezetek neveben.

Ennek Pálczájátul
el partolnak vala,
Gabi város-beliek.³

A római történetnél tíz versszakon át időzik s önmaga szerepének a bemutatására már csak felényi, öt strófányi helye marad.

Moralizáló szenvedély

Versciklusunk másik szembetűnő sajátja — a szónokias hangvétel mellett — a moralizáló szenvedély, az önjellemzéseket minduntalan megakasztó, az erkölcsi tanulásra az olvasó figyelmét azonnal s terjedősen felhívó modor. A moralizáló hajlandóság uralma prédikátor szerzői alkatra vall, reformációs (majd protestáns) indíttatású énekeinkben már évszázados hagyomány, hogy a legszebb fogalmazású szépírói helyeket — legtöbbször már az indulásnál — agyonnyomja a rázúduló s kivédhetetlen moralizáló elmélkedés. Szerzőnk is ezt a prédikátor verselő-hagyományt műveli, amikor nem engedi szabadabban áramlani fantáziáját, hanem a moralizáló ösztön igájába fogja. A moralizáló hang rokon a későreneszánsz intellektuális, logikai vers-szerkesztésével: Rimay ennek jegyében írja filozofáló és emblematikus verseit, s míg Rimaynál a magyarázat foglal el olykor a kellenél nagyobb teret, versciklusunk szerzője viszont az erkölcsi intelmekre fordít különös gondot.

A rokonszenves királyok, hadvezérek jellemzésénél nyomatékkal hangsúlyozza, hogy főként a hit védelmében fogtak fegyvert. Az igaz hit védelme, a „közigazság”, „közszabadság” oltalma egyenrangú kategóriák. Védelmезőik jámbor, istenfélő fejedelmek. „Ismeretlen” szerzőnk külön verset szentel — manierista embléma-magyarázat formájában — a protestánsok hitét jelképező igaz *Religió*nak. Az „örök boldogságra útmutató” fáklya is első személyben beszél nagy küldetéséről:

Két Sugár Szárnyamon,
az Mennyekben hordom
ez Földről az hiveket.⁴

A Religió nemcsak önmagát mutatja be, de a megpróbáltatásokkal teli időről is panaszkodik, főként a hit válságáról. Ez a vers sejteti leginkább, hogy versciklusunk szerzője talán prédikátor lehetett, hiszen ez a szónoklat a legszenvedélyesebb, ennek a hangja nem oly kiegyensúlyozott, mint a többié, a hitet változtatókat kemény jelzőkkel bélyegzi meg. Az igaz hitet féltő aggodalma egyben a versciklus záró akkordja: „hitbeli változás, mi nem igaz vallás . . .”⁵

A *Sebes agynak késő sisak* rutinos verselő, deák forrásra támaszkodó, de önálló koncepciót is sejtető verses munkája. Nemcsak szemlélete tekinthető részben eredetinek, de némely magyar vonatkozású értesülése: Buquoy Érsekújvárnál, Dampierre Pozsonynál bekövetkező halálának a hangsúlyozása, az osztrák kudarcoknál való jóleső elidőzése, de főként a Bethlenről rajzolt lelkes hangú portré, verselőnk saját, Erdély-központú tájékozottságáról, érzelmi kötöttségéről tanúskodik. A Bethlen-portré nemcsak a versciklus keretében foglal el központi szerepet, de önálló, a versfüzértől független versként sem jelentéktelen. Olyan koncepciót hirdet benne, amelynek vállalása és megvalósítása az új fejedelem, I. Rákóczi György feladata. A Bethlenről szóló vers így nem csupán a nagy fejedelem méltó megörökítése, de egyben példa

³ Fol. 40. verzó-41. rectó.

⁴ Fol. 81. verzó-82. rectó.

⁵ Fol. 85. rectó.

a nyomába lépő új fejedelem számára is. Nem lehetetlen, hogy szerzőnk a versciklus írása közben az új fejedelem intencióira is ügyelt.

A szerzőség kérdése

A szerzőség kérdésének lehetőségeit vizsgálva csakis olyan verselőt foghatunk gyanúba, aki otthonos a fejedelmi tükrök világában, annak terminológiája vérévé vált, aki rutinos verselő, Balassi-strófában más verseket is írt, hivatását tekintve prédikátor, vagy legalábbis protestáns hitű, de csak mértékkel indulatos a pápistákkal szemben, az erdélyi fejedelmi udvar szférájának közelében él, sztoikus elmélkedésre hajlamos, más műveiben is szónokias hangvételő, mert ez alkatbeli sajátja.

E kizáró szempontok mérlegelésével végül is — némi engedménnyel — két verselő jöhet számításba: Rimay János és Prágai András.

Rimay talán a gyanúsabb, hiszen annak idején érdeklődéssel olvasta Guevara király-tükrének magyar változatát, s Rákóczi Györgynek küldött levelében lelkesedéssel írt a fordító ékesen díszes stílusáról.⁶ A *Fejedelmeknek serkentő óráját* ismerte tehát, egy ideig az erdélyi fejedelemség közelében is tevékenykedett, ráadásul sztoikus elmélkedő is volt, Justus Lipsius szemlélete túlságosan is egyoldalúan befolyásolta egész költészetét, a nagyobb verses kompozíció sem idegen tőle, a Balassi-strófa gyakorlásában pedig jártas. Ő is nemegyszer kikelt az udvariság vétkei ellen, különösen a „tisztkívánókat” ítélte el, s a hamis udvariság ellen nagyobb művet is készült írni.⁷

Költői hangvétele azonban inkább elmélkedő, szemlélődő és magyarázó, semmint szónokias. Rimay gondosabb, tudatosabb stílusza volt annál, hogysem megelégedett volna olyan laza logikai kompozícióval, mint a *Sebes agynak késő sisak*. A Balassi-fivérek emlékére írott versciklusa éppen a manierista változatosság példája, a versformától a költői képekig.⁸ Versciklusunk valamennyi éneke viszont a Balassi-strófa áramlásában halad. Tudatosan alkalmazta Rimay a concettismo hasonlat- és kép-kultuszát is, s ezért csaknem minden versében találhatunk (olykor a modorosság közelében fogant) élesebb kontúrú, a környező szövegből nem várt hangulatával „kiugró” naturalista képeket, hasonlatokat. A *Sebes agynak késő sisak* verseiben hiába keressük az ilyen tónusú képeket. Rimaytól idegen volt az a pápista-ellenesség is (bár mérsékelt), ami versciklusunk egyik alapmotívuma.

Rimay költészetében, még terjedős emblémáiban, filozófáló énekeiben is mindenkor érezni az elmélkedő költő szubjektív vonásait, sajátos lírikus alkatát. A *Sebes agynak késő sisak* verseinek moralizáló történeti példatára, a hangvétel állandósult, fárasztó szónoki lendülete inkább a szónokló prédikátor halvány kontúrjait sejteti a sorok mögött.

De valószínűtlen, hogy Rimay nem sokkal halála előtt, midőn súlyos betegségéről panaszkodott, terjedelmesebb verses kompozíció írásához fogott volna. Versciklusunk pedig 1630 júliusa előtt nem készülhetett. Ekkor avatkozott a harmincéves háború küzdelmeibe Gusztáv Adolf, s róla is szól egy ének.⁹ A versciklus szerzésének ideje legvalószínűbben 1631, tehát éppen Rimay halálának éve.

Fejedelmeknek serkentő órája — Sebes agynak késő sisak

A szerzőség kérdésének kulcsát a *Fejedelmeknek serkentő órája* terminológiai vizsgálata adja kezünkbe.

⁶ Rimay János összes művei. Összeáll. ECKHARDT SÁNDOR Bp. 1955. 434—440.

⁷ Rimay János összes művei, 439.

⁸ Rimay versciklusáról I.: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk.: KLANICZAY TIBOR Bp. 1964. 18—20. (PIRNÁT ANTAL)

⁹ L. RAJKA LÁSZLÓ: i. m. 112—113.

Guevara királytükre Marcus Aurelius jeles (de fiktív) élettörténete, mely az abszolutizmus elvi és gyakorlati kérdésében minden fejedelemnek nagy tanulságokkal szolgál, egy terjedelmes moralizáló történeti példatár. A jó vezetés etikai és gyakorlati vonatkozásait tárgyalja, érdekes történetekkel fűszerezve az előadást, ékes manierista stílusban, számos, a prózai szövegben elmondott történet tanulságát versben is összegezve, élénkítve, változatossá téve az előadás menetét. Az igaz fejedelem egyénisége, etikai eszményei, azok megvalósításának lehetséges útjai, valamint az abszolutizmus kissé elvont gyakorlati kérdésköre kerül tüzetesebb részletezésre. Guevara udvari vilásképe, szemléletét tekintve rokon az újsztoikusok világméppel,¹⁰ s így nem véletlen, hogy a sztoikus nézetek magyarországi népszerűsége idején talál magyar fordítóra.

A Guevara Európa-szerte ismert könyvében megformált eszményi uralkodó ugyanúgy, mint a versciklusunkban jelenlevő s mértékül szolgáló igaz fejedelem, akire minden szónokló titokban figyel, azonos jellemvonásokkal rendelkezik. Nemcsak rokon alkot Guevara eszményuralkodója és a *Sebes agynak késő sisak* sorai mögött rejtő fejedelem, hanem minden ízében azonos. Mindkét eszményi monarcha a béke embere, csak végszükségből hadakozik, maga irányítja országát, de hallgat az okos tanácsra, nem enged senkinek veszélyesen nagy hatalmat, kerüli a változásokat, tiszteletben tartja a nagy történeti példákat, nem „tisztkívánásból” került a királyi (fejedelmi) székbe, hanem rátermettsége rendelte oda, a „közígazság”, „közszabadság”, s az igaz hit apostola, türelmes bíró. A jó szomszédoknak hűséges barátja, nem vonakodik segíteni őket, ha bajba kerülnek, óvakodik a kétszínű barátoktól, alattvalóktól. Ha végszükségben kénytelen a „közígazság”, „közszabadság” vagy a hit végső veszedelmét hadakozással elhárítani, akkor jó hadvezér, körültekintően vezérli hadait, kerüli az oktan verontást, s a legyőzöttekkel sem kegyetlen. Még bőven lehetne sorolni azokat a tulajdonságokat, amelyek a két fejedelem-eszmény alkotbeli azonosságát bizonyítják, de talán ennyi is elegendő a vérbeli rokonság megléte igazolására.

Tartalmi szempontból (a harmincéves háború eseményeire és egyes szereplőire vonatkozó értesüléseket nem számítva), a *Sebes agynak késő sisak* verseiben egyetlen olyan gondolat sincs, akár fontos, akár lényegtelenebb, amely ne nyert volna megfogalmazást prózában vagy már versben is (nemegyszer éppen Balassi-strófában) a *Fejedelmeknek serkentő órájában*. Az igaz fejedelem alakja, a szerencse-elmélet, a béke, a „közígazság”, „közszabadság” dicsérete, a változásoktól való félelem, a tisztkívánók elítélése, a hit szabadsága fontosságának hangsúlyozása: az a morális kérdéskör, amelynek aggályosan precíz jelenléte, hangsúlyozása a versciklus lényege, kivétel nélkül megtalálható a Guevara-fordításban.

A szerencse. — A versciklus egyik vissza-visszatérő főmotívuma a hadvezérek, fejedelmek harci sikerei vagy kudarcai láttán kifejtett következetes szerencse-elmélet. A szerencse a verses mű koncepciójában egy megfoghatatlan, de eredendően gonosz, kétes erkölcsi értékű hatalom kiszámíthatatlanul önkényes adománya: nem feltétlenül az igaz, a „közígazság” érdekében kardot fogó fejedelmek, hadvezérek fegyvereit segíti, hanem legtöbbször éppen azokat, akik vesztére törnek a „közszabadságnak”. Az igaz ügyet támogató szerencse nem is e bizonytalan Fortuna adománya, hanem közvetlenül Isten akaratának a jele. A versciklus így két szerencsével számol: az isteni elrendeléssel és a kétes világi szerencsével. A nagy háború rokonszenves hőseinek a hadi sikereit ezért nem Fortuna, hanem maga Isten vezérli. A gonosz indulatoktól fűtött, „tisztkívánó” szereplők sem hallgathatják el, hogy ők viszont a kétes szerencse adományait élvezik. A szerencse-szemlélet, mint a versciklus annyi más meghatározó jegye, a fejedelmi tükör koncepciójának az alkalmazása. A *Fejedelmeknek serkentő órája* egyik kis verse pontosan kifejti ezt a szerencse-elméletet:

¹⁰ A sztoikus elvek s Guevara szemléletének rokonságáról l.: KLANICZAY TIBOR: A magyar későreneszánsz problémái c. tanulmányát. Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 328—329.

Az eszes embernek nem jó magát bizni,
Az vak szerencsére szintén támaszkodni,
Kétséges dologban istenre kel nézni.
Valahova vonszon Isten akarattya,
Bátran oda mennyen emberek szándéka,
Isten kezében jár szerencse kormányja.
Az mit az Istenek el vegezték egyszer
Megh nem masolhattya soha azt az ember,
Mennyei tanácsot földi tanács nem tör.¹¹

Károly angol király is ennek szellemében szavalja versciklusunkban: „soha szerenczeit /iobra az Istennel/ nem biszhattya az ember.”¹² Bethlen sem mulasztja el hangsúlyozni: „nagy herczegsegemet / nem vak szerencze atta.”¹³ Ferdinánd viszont előbb úgy szeretné föltüntetni, mintha Isten kedvezne neki:

Lám kívánságomat,
kit szivem sem gondolt,
szerenczem meg halada,
Remensegem fölöt,
az szep győződelmet,
az Isten nekem atta.

Később azonban beismeri:

Most ugyan ket kezzel,
kebelemben emel,
az mosolygo szerencze.¹⁴

Fülöp spanyol király vallja be legnyíltabban, hogy a gonosz szerencse kegyeltje:

Szinten tenyeremre,
szállot az szerencze,
mostan által latom,
immár nem nyukhatom,
továb köl nyuitoznóm,
melyben vagyon io modom.
...
Nincz már gát elottem,
szabados szerenczem,
tágas mezön nyargallok.¹⁵

Protestáns íróinknál ezekben az évtizedekben a kiszámíthatatlan szerencse változandósága szinte a kor megpróbáltatásainak, bizonytalanságának jelképévé nő. Prózában és versben intik az olvasót (és a hívőket) a világi szerencse mulandóságára, történeti példákkal igazolják kegyetlen páfordulásait. A szerencse-elmélet tüzetes kifejtése, föl-fölbukkanó sztereotip fordulatokkal, megtalálható tehát a *Fejedelmeknek serkentő órájában*, a *Sebes agynak késő sisak* csaknem valamennyi versében, de Szenci Molnár is egy teljes fejezetben elmélkedik róla a

¹¹ RMK I. 566. 82. l. margó.

¹² OSzK Oct. Hung. 69. fol. 36. rectó.

¹³ Fol. 29. rectó-verzó.

¹⁴ Fol. 38. verzó-39. rectó.

¹⁵ Fol. 36. verzó és 37. rectó.

*Discursus de summo bono*ban, számos apró versben is figyelmeztetve a hívő olvasót (antik költők nyomán) forgandóságára.¹⁶

A világ állhatatlan, kiszámíthatatlan nyughatatlansága, a kor bizonytalansága a késő-renezánsz költője számára e szerencse-elmélettel jellemezhető leghívebben. Talán innen, a szerencse-szemlélet ezen nyomasztó szerepéből érthető, hogy Zrínyinél is — és egész életművén végigvonulva — olyan fontos, minduntalan újabb és újabb elmélkedésre ösztönző az isteni gondviselésről szóló tanítás és a kiszámíthatatlan szerencse antagonizmusa.¹⁷

Félelem a változásoktól. — A *Fejedelmeknek serkentő órája* társadalomszemlélete a konzervativizmus jegyében fogant. A mérsékelt abszolutizmus népszerűsítését egy állandósult félelem-érzet kíséri: félelem bármiféle politikai, társadalmi változástól. A Guevara-fordításban Prágai főként a „törvénybéli” változásokat ítéli el: „Minden törvénybéli változtatás veszedelmes és pártütöcsnek oka.”¹⁸ A *Sebes agynak késő sisak* is alkalmazza ezt a konzervatív szemléletet:

Nehez az kiralyság,
mikoron az ország,
viszszás az uység alat.¹⁹

A versciklus szónokai következetesen elítélik a politikai, „törvénybéli” változásokat, a nagy európai zűrzavar egyik előidézőjeként emlegetve. A harmincéves háborút kísérő politikai bizonytalanság mellett azonban a versciklus talán még fájóbban ad hangot a hitbeli változásnak. A Guevara-fordításban Prágai így jellemezte a fejedelemség állhatatlanságához vezető változásait:

Ollyan az kössegneç minden állapattya,
Mint az nad meg hajol szélnek fuvasára,
Az Fejedelemseg ha jut változasra,
Az ország is indul alhatatlanságra.²⁰

A versciklus igaz *Religiója* is ezeknek a soroknak a szellemében (és stílusbeli fordulataival) beszél, de már az emberek „hitbeli” változásáról:

Az Kőrösztenysegeben,
minden Emberekben,
nincz állandó hit vallás,
minden fele hitre
mint nád forgo szelre,
hamar leszen változás.²¹

A Religio. — A versciklus *Religió*ról szóló verse, mely a szerző prédikátor hivatására vet fényt, manierista embléma-magyarázat, ugyanúgy, mint Rimay *Religió*ról írt hosszú éneke. Rimay a keresztény *Religió*t ábrázoló kép előtt állt meg, s a kép beszélni kezdett, szelíd önjellemzést adott magáról, megmagyarázva a festmény allegorikus motívumainak jelentését.²² Rimay mintegy lejegyezte a halkán megszólaló kép vallomását. A *Sebes agynak késő sisak* *Religiója* indulatosabb, szenvedélyesebb szónoklatot tart, nem a festmény szóal

¹⁶ „Az szerencsében nincs semmi igaz” c. III. fej.

¹⁷ Zrínyi szerencse-szemléletéről I.: KLANICZAY TIBOR: Zrínyi Miklós² Bp. 1964. külö-nösen 460—467.

¹⁸ RMK. I. 566. 180. margó.

¹⁹ OSzK Oct. Hung. 69. fol. 36. rectó.

²⁰ RMK I. 566. 4. margó.

²¹ OSzK Oct. Hung. 69. fol. 84. verzó.

²² Rimay János összes művei, 142—148.

meg e versben, hanem maga a testet öltött igaz vallás beszél önmagáról, és zaklatott keserűséggel ostromozza az emberek állhatatlanságát. A zsidókat cserbenhagyó samaritánusokat olvassa a kétszínű hívek fejére, és a színét könnyen változtató, a körülményekhez igazító kaméleonhoz hasonlítja a hitet változtatókat. Az indulatos kesergés az ellenreformáció gyors térhódításának kétségbeesett tudomásulvétele.

Az igaz hitet féltő aggodalom jelentkezett már egy évtizeddel korábban Prágai András „Por fővenyen épült” kezdetű,²³ jezsuitaellenes versében is, de még szelidebben. Prágai ekkor még csak az igaz hit állandóságát, következetességét állította szembe a jezsuiták hitével, amely „nem leszen allando miheldt kisirtet eri”. A versciklus *Religiója* (a *Fejedelmeknek serkentő órája* terminológiájával fogalmazva) már a hitbeli válság zaklatott hangú jellemzése.

Békesség — Hadakozás. — A fejedelmi óra eszményi uralkodója békés indulatú, nem híve a vérontásnak, inkább a kompromisszumot, mintsem a háborút választja, és csak a gondjaira bízott ország végső veszedelmét látva fog fegyvert. A versciklus rokonszenves szereplői sem önző szándéktól vezéreltetve indítottak háborút, hanem valamennyien az igaz ügy védelmében kényszerültek hadat vezérelni. Guevara számtalanszor dicséri a békességet mint a félelmetes változások, a nyughatatlanság kívánatos ellenképét. A versciklus is szinte a „legfőbb jónak” tartja a békességet:

Közzel jár Istenhez,
kinec békessegehez
mindenkoron vagyon kedve,
Nem eggyez Istennel,
kinec gyűlösséggel
buzgo gerjedez szíve,
Nincs nagyob boldogságh,
mint mikor az országh
vigyaz az békessege.²⁴

En az bekesseget,
s az czendes eletet
mindenkoron szerettem,
senkinék kárara,
vagy boszszuságára
haddal nem igyekesztém.²⁵

Ha azonban az ország szabadságát, a hitet közvetlen nagy veszedelem fenyegeti, akkor a fejedelem már nem késlekedik, hanem hadainak élére áll, hiszen a szabadság a fejedelmi óra, de a versciklus szerint is minden jónál, még az életnél is előbbvaló:

„Mindenfele jóknac sokasaganalis
nincs kedvesebb az szabadságnál.”

gyalazatos hernel,
rabságos eletnel,
jobnak tartom az halált.

„Job az szabadság az életnél.”²⁶

Job nekem meg halmom,
hogy sem könnyen hadnom
az en szabadczágomat.²⁷

A háborúba kényszerült fejedelem nem annyira hadainak erejétől, mint inkább az igaz ügyet támogató isteni gondviseléstől reméli a győzelmet. A versciklus is ennek a szemléletnek ad hangot:

²³ A vers újabb kiadása a Magyar költészet Bocsykaytól Rákócziig c. kötetben. Bp. 1953. 98–99.

²⁴ RMK I. 566. 741.

²⁵ OSzK Oct. Hung. 69. fol. 33. verzó.

²⁶ RMK I. 566. 688. margó és 689. margó.

²⁷ OSzK Oct. Hung. 69. fol. 24. rectó és fol. 80. rectó.

„Többet kel bizni az hadakozásnac igaz
igyében, hogy nem mint az harcra va-
ló készülétnec erejében.”²⁸

Matathiást regen,
Antiocus ellen,
Isteni kegyesseghre,
csak kiczin erővel,
de nagy diczerettel,
boszszu allásra vive.²⁹

A hadait irányító fejedelem képzett hadvezér, nagy körültekintéssel vezeti katonáit, kétségesnek látszó vállalkozásokat nem kezdeményez, feleslegesen nem vakmerő, s inkább kitér a harc elől, hogysem az ellenség nagyobb erejével állítsa szembe a maga vitézeit. A versciklus rokonszenves hadvezérei sem feledkeznek el ezekről a hasznos tanácsokról:

Az ki okos vitéz ha lehet éléb áll,
Hogyha az ellenség hatalmasb nálánál,
Az vakmerőséggel nagy gyalázatot vall,
Inkább dicsirtetic Pyrrhus el futása,
Mikor látta hogy nem hasznos harcolása.³⁰

hogy meg ne ütköznen
hasznosb volt követnem
a szaladot tanácztot,
merf kiczin erővel,
es vakmerőséggel
senkit en nem bisztatok.³¹

Politikai paszkvillusaink ebben az időben már kíméletlen, szatirikus csúfolódó-átkozódó, semmiképpen sem tárgyilagos hangvételükkel tűnnek ki. Versciklusunk, bár az erdélyi fejedelemiség szószólója, nem követi a politikai paszkvillusok hangnembeli gyakorlatát, hanem józan mértékletességgel, sztoikus „megértéssel” beszélgeti az ellenszenves szereplőket is. Ők is önmagukról adnak jellemzést, de csak mértékkel „szólják el” magukat. Még Ferdinánd is, bár ő a kiszámíthatatlan Fortuna kegyeltje, s a szerencse adományait „tisztkívánása” teljesülésére próbálja fordítani, csak mértékkel árulja el gonosz „tisztkívánó” ösztöneit. Erdély ellenfelei, mint pl. a két hadvezér: Buquoy/és Dampierre nem is annyira ellenszenves, mint inkább tragikus szereplői a lezajlott történelmi színjátéknak.

Az ellentábor vezetőinek ez a „szelíd” jellemzése is Guevara könyvének intését követi: „Az jóságos cselekedetet és birodalmat megh az ellensegben is csudalnunc kel.”³²

A két hadvezér megjelenítése: nagy, szárnyaló haditerveik, a kezdeti sikerek említése, majd a bukás, a halál szűkszávú, tárgyilagos elbeszélése mutatja ugyanakkor talán leginkább a verses kompozíció elszalasztott színszerű, drámai lehetőségeit. A két hadvezér egy-egy tragikus drámai alak, de nem játsszák szerepüket, nem szereplő-társaikhoz szólnak, csak elszavalják történetüket.

Jámbor szomszédság — Tetteteti barátság. — A békesség dicséretével összefüggésben hívja fel a fejedelmi óra az uralkodó figyelmét az igaz szomszédok megbecsülésére, a frigykötések tiszteletben tartására. Nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a fejedelem ne legyen késedelmes, ha jó szomszédai közül valaki bajba kerül, hanem gyors igyekezettel siessen segítségére. Sokszor éppen a gyorsaságon múlhat minden. Versciklusunk pedig, mintha ennek a tanácsnak a sokoldalú igazolására készült volna: a cseh Frigyes tragédiája nem következhetett volna be, s talán még a nagy európai zűrzavarnak is elejét lehetett volna venni, ha a jó szomszédok idejében és nem késlekedve segítenek. Már a versciklus címe is a fejedelmi órának ezt az intését sugallja: *Sebes agynak késő sisak*. A versciklus egyik szónoka, Brandenburgi Keresztély, Magdeburg adminisztrátora pedig a maga kárára is utalva részletesebben szól e fontos kérdéstről:

²⁸ RMK I. 566. 137. margó.

²⁹ OSzK Oct. Hung. 69. fol. 18. verzó-19. rectó.

³⁰ RMK. I. 566. 737.

³¹ OSzK Oct. Hung. 69. fol. 22. verzó.

³² RMK I. 566. 329. margó.

Enis sok tanácra,
az Chehek dolgában,
kesőn attam magamat.

Ha kezdettől fogva,
ugy akartam volna,
az dolgot oltalmazni,
es mind tanáczómmal,
penzettel, s hadammal,
siettem volna jönni,
igy az köz szerencze,
jobb tisztessegemre,
talált volna fordulni.

Mikor Frideriken,
az szegeny czeheken,
már az sebek még estek,
rá gondolám magam,
hogy betegh agyokban,
nekik paisok legyek,
sebesitet agynak,
keső ir az sisak,
magamnak ezzel ártek.³³

Háború idején biztóságot jelent a jó szomszédság, segítséget a bajban, békesség idején pedig igaz barátságot:

„Mindenkor nagyobb boldogság embernek jó szomszédgyával egyesegben lenni, hogy nem mint gonosz hadakozót meghodoltatni.”³⁴

Jambor szomszédgyával,
mint attyafiával,
el, s hal az igaz ember.³⁵

A jó szomszédsággal összefüggésben kerül sokszor szóba, mind a *Fejedelmeknek serkentő órájában*, mind pedig versciklusunkban az álnok, tettetett barátság elítélése. A békesség egyik nagy ellensége a „frigyszegés”, a nem igaz barátság, mert váratlanul cserben hagyhatja a fejedelmet, s a legnagyobb baj okozója lehet:

„Az hamar hívöknek, gyakortab az szövethözöknek es bekeség szerzéseknec tettetése ártalmasabb volt az fegyvernel.”³⁶

tettetett baraczágh,
szivben főt alnoksagh,
igy ram hozta e sok kart.

...
Latom minden felöl,
csak nem romlásban dül,
az emberi társasagh,
mert senkit nem biztat,
sőt felelmet mutat,
az tettetett baraczágh.³⁷

³³ Fol. 13. rectó-verzó.

³⁴ RMK I. 566. 745. margó.

³⁵ OSzK Oct. Hung. 69. fol. 11. rectó.

³⁶ RMK I. 566. 512. margó.

³⁷ OSzK Oct. Hung. 69. fol. 5. rectó és fol. 10. rectó-verzó.

Apró párhuzamok

„Az ki az nyilat el akarja löni, elsőben meg kel néki tudni mihez akar löni, és úgy vesse az idegben és aranyozza az czélt.”³⁸

Az mostani nagy tiszt,
ugy asittyá az pénzt,
lám mint egy kalmár sátor.⁴⁰

„Fő embernek rutság szóval jáczani,
Mint hajás tengelyen nyelvét forgatni.”⁴²

„Sem egy ország két Királyt, sem az szerelém nem szenyvedhet társot.”⁴⁴

Király tanács nélkül,
sugár szárnya nélkül,
nem röpkölhet az madár.⁴⁶

Szemérmertessegnek
draga jó erkölcsnek
tüköre Virginia.⁴⁸

Nincs értelme tovább szaporítani a párhuzamba állítható helyek felsorolását, hiszen versciklusunk csaknem valamennyi sorához találhatunk rokon fogalmazású helyeket Guevara könyvének magyar változatában. Az idézettek mindenesetre sohasem szó szerinti, hanem lényegbeli egyezéseket mutattak, nem a hatásról tanúskodtak, hanem — s főként — az azonos terminológián belüli fogalmazásról.

³⁸ 181. margó.

³⁹ Fol. 13. rectó.

⁴⁰ 687. margó.

⁴¹ Fol. 22. rectó.

⁴² 701. margó.

⁴³ Fol. 58. rectó.

⁴⁴ 418. margó.

⁴⁵ Fol. 60. rectó.

⁴⁶ 1040. margó.

⁴⁷ Fol. 24. verzó-25. rectó, és 81. verzó-82. rectó.

⁴⁸ 94.

⁴⁹ Fol. 80. rectó.

Valaki magában,
jól meg' nem gondollya,
az io alkalmatosságot,
hoszu aranyzással,
kezi forgatással,
nyila nem lövi tuzokat.³⁹

korczoma s a tabor
es az kalmár sátor,
nem szeret lapos erszent.⁴¹

Hájjal kent tengelyre
ne bizzuk szerenczenket.⁴³

Ezt a tételt „fejti ki” tüzetesen
Bohémia:

Az ket ferhez menes,
már merreggel edes,
nekem holtig jajt hozza,
ajto sarka köze,
szorittám körmömet,
az ket mátkámra nevezve,
igazán rajtam fölt,
ket ellenkező töört,
nem tehecz egy hüvelyben.⁴⁵

az üllü madár gyors,
sugár szárnyaival,
az galambot el verj.

...
Két sugár szárnyamon,
az Mennyekben hordom,
ez földről az hiveket.⁴⁷

az szept Lucretiát,
az szept tisztaságnak,
tükörenek neveztek.⁴⁹

A fejedelem-eszmény alkatbeli azonossága meg a szembetűnő tartalmi rokonság természetesen még csak azt bizonyítja, hogy a *Sebes agynak késő sisak szerzője* mindenképpen s igen alaposan ismerte Prágai András fordítását, s annak fejedelmi eszményét gondosan szemmel tartva fordította a latin verseket. Hogy oly következetesen tudott igazodni a *Fejedelmeknek serkentő órája* terminológiájához: kissé gyanús. Már az eddig párhuzamba állított helyek is példázta, hogy a tartalmi rokonság mellett stílusbeli azonosságot is megfigyelhetünk a Guevara-fordítás és versciklusunk énekei között. Bán Imre joggal hangsúlyozta Prágai fordításáról, hogy „... minden ízében szónokias alkotás. Nemcsak annyiban, hogy állandóan meggyőzni akar, hanem a retorika legsajátosabb eszközeinek használatával is. Anyagának nagy része beszédek alakjában lép elénk.”⁵⁰ A *Fejedelmeknek serkentő órája* is tehát egészében szónokias hangvételű, mint versciklusunk, s ezt az alaptónusát csak nyomósítja, hogy számos retorikus szerkesztésű levél is helyet kap benne: valamennyi önmagában is egy-egy szónoki beszéd. Prágai azonban a fordítás közben nemcsak prózában tett szert a szónokias hangvétel gyakorlatában, de (mint már láttuk) vers-betéteinek jelentős hányada is e szónokiasság jegyében fogant. Közöttük nem egy Balassi-strófában készült.

A szerzőség kérdésében a hangvétel azonossága igen fontos tanúvallomás, talán éppen a perdöntő, mert későreneszánsz-maniérista irodalmunkban senkit nem ismerünk a Guevara-fordító Prágai Andrásnál kívül, aki ilyen gyakorlottan szónokias hangvételben írt volna, s nemcsak prózát, de verset is. Ezért kissé szemügyre kell vennünk a *Fejedelmeknek serkentő órája* verseit fordító költőt.

Irodalomtörténetírásunk már többször méltatta Prágai András Guevara-fordítását, prózájának manierista stílusára is felhívta a figyelmet,⁵¹ de még ismert versei is elkerülték valahogy az irodalomtörténeti érdeklődés horizontját. Csupán híres jezsuitaellenes versét tartottuk számon, és egy kis cikk emlékezett meg nem valami fényesen sikerült időmértékes versforma-kísérletéről.⁵² A *Fejedelmeknek serkentő órája* pedig bemutatja Prágai András, a költőt is. A Rákóczi Györgynek, a fordítás mecénásának és feleségének, Lórántffy Zsuzsannának szóló ajánló-dicsőítő énekei mellett,⁵³ Guevara munkájának versbetéteit ő is versben adja, legtöbbször megszaporfítva, nemegyszer megduplázva a sorok számát. Verselési kedve már e fordításban szembetűnő, hiszen a margót is teli tűzdeli apró szentenciázó versikékkal, számos versforma lehetőségeit próbálgatva.

A Guevara-fordítás versei között számos olyan akad, amely közvetlen ihletője, illetve előképe is a versciklus egy-egy énekének vagy a föl-fölbukkanó sztereotip részleteknek.

A jó fejedelem tulajdonságait sommázó versek közül például Ciprus „emlékezetes” királyának sírfelirata,⁵⁴ a „Csillagoc az égen”,⁵⁵ a „Noha nagy meltóság legyen az Királyság”⁵⁶ kezdetű, valamint Marcus Aurelius halála előtt fiához, Commodushoz intézett verses intelme („Pompás Királyságra könyű vágyodni”)⁵⁷ olyan összegezései Guevara könyve tanulságainak, amelyek a fogalmazást (nem csak a jelentést) tekintve vissza-visszatérnek a *Sebes agynak késő sisak* verseiben. A tanulságokat sommázó (részben első személyben szóló) versek különösen érdekesek, hiszen a királytűkör hatalmas anyagának kivonatai ezek, a terjedelmes mű vége felé szerepelnek, emlékeztető verses összefoglalásokként.

⁵⁰ BÁN IMRE: *Fejedelmeknek serkentő órája*. It 1958. 363.

⁵¹ BÁN IMRE: i. m.

⁵² BOROS ISTVÁN: Adatok a magyar időmértékes verselés történetéhez. ItK 1899. 101—104.

⁵³)0000(1b és)0000(2a

⁵⁴ 721—722.

⁵⁵ 741.

⁵⁶ 1039—1041.

⁵⁷ 1053—1054.

Ciprus „emlékezetes” királyának szerény, de magabiztos *örjellemezése* is az eszményi tulajdonságokkal megáldott fejedelmet állítja elének, csaknem pontokba szedve, szólamszerűen felsorolva mindazt, amihez egy fejedelemnek igazodnia kell:

Minden dolgomban nagyobnac tartottam,
Hogy rettegtetés nélkül parancsoltam,
Az kössegnel nagy szeretetben voltam,
Mert az hadakozást el távoztattam.

Nagy böcsben tartottam az bekesseget,
Szomszédommal meg tartottam az frigyet,
Nem tettem semmi nagy kegyetlenseget,
Ha az kösseg kérésennec engedet.⁵⁸

Ciprus királyával rokon alkat a *Sebes agynak késő sisak* néhány fejedelme, így főként V. Frigyes, a téli király és Bethlen Gábor, valamint (kissé már halványabban) szövetségeseik.

Míg Ciprus királya az eszményi fejedelem számos tulajdonságát képviselheti, addig a *Sebes agynak késő sisak* rokonszenves fejedelmei, hadvezérei önmagukban csak néhány vonást testesíthetnek meg az eszményből. Az eszményi fejedelmi alkat a maga sokrétűségében mégis megtalálható a versciklusban is, de csak akkor, ha a rokonszenves szónokok jellemvonásait összegezzük. A versciklus rokonszenves szereplői így kissé „reálisabb” egyéniségek, mert mindegyikük csak néhány pozitív tulajdonságról adhat számot. Együttesen azonban az elvont eszményt képviselik. A guevarai fejedelem-eszmény soha nem lép tehát az olvasó elé a versciklusban, de minden szónok szemmel tartja, mert testetlenül mégis jelen van a sorok mögött. Az eszmény a mérce, akihez igazodni kell, belőle kell valamit felmutatni vagy egyeseknek őszintén bevallani, hogy az eszményi alkattal éppen ellenkező tulajdonságaikra derült fény a háború jellemvizsgáján.

Az eszményi fejedelmi alkat összetevő részesei, s az egyes „pozitív” szereplők jellemvonásaiból összeilleszthető teljes és sokoldalú jellem: még a reneszánsz szerkesztés példája. A fejedelmek, hadvezérek közötti viszony a mellérendelés törvényszerűségeit mutatja.

Már az eddigiek során párhuzamba állított helyek is többről árulkodtak, mint egyszerű „összefüggésről” vagy „kapcsolatról” a fejedelmi óra meg versciklusunk között. Ha pedig egy-két Balassi-strófát is kiemelünk a fejedelmi tükörből meg versciklusunkból, és egymás mellett olvassuk őket, akkor a költői alkat — most már kimondható —, a költő *személyének* azonosságát is határozottan érzékelhetjük:

Haddal diadalmas
Soc néppel hatalmas
hires neves Románac,
Kezdetitül fogva
háromszáz tizen nyolcz
esztendőc hogy folynánac,
Pius Polgár mester,
vitéz Hadnagy ember
rosz hirt szerze magának.⁵⁹

Probával szerenczes,
Haddal rettenetös
bátor szívő Hannibál,
Kinek vesztesége,
Romma felelmere,
mostis nagy hirrel fön ál,
had viselesevel,
tanáczos elmevel,
nem volt nagyob nálánál.⁶⁰

⁵⁸ 721.

⁵⁹ RMK I. 566. 239.

⁶⁰ OSZK Oct. Hung. 69. fol. 7. rectó.

Hallottadé hírét,
sűrű szerencsáját,
amaz Policratesnec,
Ki soha éltében
nem volt szerencsétlen,
örült kedve mindennec,
De lám akasztó-fán,
vénségére jutván
véget nyeré élténc.⁶¹

Amaz jó szerenczés
régí Policrates
kockájával en jadzom,
mert az győződelem
nem tavozik tülem,
valahol hadakozem,
nincz oly okos eszes,
bár legyen Ulises,
tőviből ki fordítom.⁶²

A lendületes, szónokias hangvétel, a terminológia, a Balassi-štrófa kezelése nem rokon vagy hasonló jellegű költői alkatra utal, hanem az azonosságot bizonyítja. Alig hihető, hogy valaki ilyen kifogástalanul utánozta volna a *Fejedelmeknek serkentő órájában* 1628-ban napvilágot látott versek hangvételét alig pár évvel megjelenésük után. Az pedig még kevésbé, hogy ennyire azonos hangvételű költő-rokona lett volna Prágainak. A fejedelmi óra verseit fordító-átdolgozó Prágai a *Sebes agynak késő sisak* verseinek a szerzője is.

Ezekután nem nehéz már a szerves logikai összefüggést nemcsak megérteni is a Guevara-fordítás és a *Sebes agynak késő sisak* versei között. Az ott megfogalmazott fejedelmi eszmény valójában csak itt kerül a jelennel való szembesítésre. Amit ott a történelem régmúlt világába transzponálva dicsért vagy megbélyegzett, csak itt, a versciklus önigazoló monológ-sorában kaphat gyakorlati jelentőséget. Prágai versciklusában nem a fejedelmi eszményt teszi mérlegre és szembesíti a nehéz időkkel, hanem Guevara uralkodó-eszményéhez méri Európa királyait, hadvezéreit. Kik tudták helyüket megállni, kik rendelkeztek megingathatatlan etikai értékekkel? Erre adnak választ a szónokok. A tanulság pedig nyilvánvalóan az erdélyi fejedelemnek szól.

Átdolgozás — eredeti szemlélet

A versciklus fejedelmi tükör jellege már arra engedett következtetni, hogy a verses kompozíció feltehetően I. Rákóczi György kérésére keletkezhetett. Rákóczi György „parancsára” fordította magyarra annak idején Prágai Guevara híres fejedelmi óráját, s Rákóczi, a maga költségén megjelent kiadvány számos példányát becses ajándékként küldte kedvesebb ismerőseinek, barátainak. A *Fejedelmeknek serkentő órája* egyik példányában fennmaradt Rákóczi György sajátkezű bejegyzése is: „ez könyvet attam ugi mostani Zerenci tisztartom Tallai istvan kezeben Hogi gongiat visellie es az var Hoz megtarca jövendőben Ha ő rola le kelne is az tist, akar mi modon Inventariumban tartozék beiratni es az vartol el nem idegeniteni becsület nek oltalmazasa alat ő utánna az többijs ezen pena alat Dat Zerencs 28 die 8 bris Anno 1629. Rakoczy Georg mpra. Non est currentis neque volentis sed miserentis Deo.”⁶³ A szerencsi tisztartó és utódai gondviselőre bízott fejedelmi óra példányában a bejegyzés azt is elárulja, hogy Rákóczi megelégedéssel fogadta Prágai teljesítményét. A fordítás kedvező visszhangja is szerepet játszhatott talán abban, hogy Rákóczi (feltehetően) újabb megbízatást adjon szerencsi prédikátorának. Feltételezésemet erősíti a gyulafehérvári Rákóczi-lévéltár iratainak rendezéséről fennmaradt kézirat egyik bejegyzése. A kéziratot Jenei Ferenc ismerteti folyóiratunknak ugyanebben a füzetében „A Balassi-hagyaték történetéhez” című cikkében. Az 1638 végén—1639 elején írott kézirat versciklusunk szempontjából igen fontos bejegyzése a következő: „Leuel szin alatt wleök formaiara elseöben deakul az

⁶¹ RMK I. 566. 1057.

⁶² OSzK Oct. Hung. 69. fol. 25. rectó-verzó.

⁶³ Kiadva: MKSzele 1878. 101—102. és uo. 1883. 373—374. A „Fejedelmeknek serkentő órája”-nak ez a példánya Péchy Jenő hagyatékából került az OSzK birtokába.

uta Magyarul iratott uersek, Kiralyok, herczegek és egieb rend(ek fe)leol.”⁶⁴ E bejegyzés szerint Rákóczi birtokában volt egy kép-, illetve metszetgyűjtemény nevezetes emberekről, a képek alatt pedig latin és magyar nyelvű versek. A kép-, illetve metszetsorozatáról szóló híradás talán Prágai versciklusának a forrását is segít megjelölni, hiszen az idézett bejegyzés csak a *Sebes agynak késő sisak* verseire vonatkozatható, másra aligha. A levéltár-rendezésről fennmaradt kézirat az egyes iratok megnevezése mellett olykor feltünteti, hogy azokat Rákóczi átküldte Sárospatakra. A metszetgyűjteményről szóló bejegyzés mellett nincs ilyen utalás, így az minden bizonnyal elpusztult a gyulafehérvári könyvtár égésekor. Nem valószínű, hogy e metszetgyűjtemény valaha is előkerülhetne. A Rákóczi György tulajdonában levő metszetgyűjteményről szóló puszta híradás azonban önmagában is újabb feltételezésekre ad lehetőséget Prágai versciklusával kapcsolatban. A versciklus forrását ugyanis azért kereste hiába már Rajka László is, mert az nem valamely „egyszerű” verses kiadvány lehetett, hanem — e híradásból következtetve — egy metszetgyűjtemény kíséretében szereplő vers-sorozat.

A forrásul szolgáló versek versciklusunkból is kikövetkeztethető rövidségére, szűkszavúságára már korábban utaltunk. Különösen a versciklus igen kevés történeti adata sejteti az eredeti szűkszavúságát, hiszen a harmincéves háború szereplői szónoklataikban jobbra elmélkednek az etikai kérdésekről, de csak elvétve foglalkoznak a háború eseményeivel. Az egykorú metszetek alatt szereplő egy-két strófás latin versek is többnyire csak a metszeten szereplő személy tulajdonságairól emlékeztek meg s csak ritkán cselekedeteikről. A versek metszethez kötöttsége érthetővé tenné, hogy a versciklus szónokai, bár ugyanannak az esemény-sorozatnak a részesei, miért beszélnek mégis legtöbbször egymástól függetlenül. Az eredeti metszetekhez kötöttségét sejtetik a verscímek is, amelyeket a másoló hol lefordított magyarra, hol pedig nem. A verscímek jellege ugyanis az egykorú metszeteket körülövező, az ábrázolt személy nevét föltüntető és tisztásgait előszámláló feliratokkal rokon.

A *Sebes agynak késő sisak* versei nemigen tekinthetők fordításnak, átdolgozásnak is alig, hiszen Prágai a metszetek alatt szereplő versektől csak az ösztönzést kaphatta a guevarai eszmények tüzetes és verses kifejtésére. A versciklus néhány verse pedig (különösen a Bethlenről, Hungáriáról, a Pápáról, valamint a Religióról szóló ének) olyan eredeti koncepcióról vall, hogy nehezen lehet feltételezni ezen versek esetében a fordítást, de még a szokásos parafrázist sem.

A kor egyik nagy divatja a metszet. A század első harmadának szinte nincs olyan híres-neves embere, akiről ne maradt volna fön legalább egy metszet, a jelentősebbekről több is, olykor ugyanattól a metszőtől is. A harmincéves háború vezetőiről is számos metszet maradt ránk, a metszetek készítőit, kiadóit is ismerjük. A metszetek nem jelentéktelen része (többnyire egy strófás) vers kíséretében látott napvilágot. Az epigrammatikus jellegű versikék jobbra néhány frappáns, kissé közhelyszerűen fogalmazott jelmondatot adtak az ábrázolt személy szájába. Nemegyszer ugyanaz a vers több személy képe alatt is megtalálható. Híres metszők működtek korszakunkban, közöttük is nevezetes volt a Lucas Kilian és Wolfgang Kilian testvérpár, akik a század elejétől számtalan metszetet (többnyire rézmetszetet) adtak ki koruk nevezetes embereiről. A harmincéves háború jelentősebb szereplőiről is készítettek arcképeket, azokról is, akiket Prágai versciklusában megszólaltat. A Kilian-fivérek metszeteinek egy részét is egystrófás versek kísérték.⁶⁵

A metszetek alatt szereplő kis versek fogalmazása ugyanakkor rokon a kor egy másik divatos műfajának, az emblémának a világával. Jelképes jelentésű sorok, jelmondatok, frappáns fogalmazású (főként antik írókra visszavezethető) közhelyek keverednek a világos

⁶⁴ JENEI FERENC: A Balassi-hagyaték történetéhez. ItK 1966. 196.

⁶⁵ A történeti monográfiák is sok metszetüket közlik. L. pl. WINTER, GEORG: Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, Berlin 1893. (Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. III. 3. 2.) metszeteit. — A Magyar Történeti Életrajzok egyes kötetekben is számos egykorú metszet szerepel, nem egy néhány soros vers kíséretében.

és egyértelmű sorokkal. Hogy Prágai ösztönző „forrása” is az embléma közelében foganhatott, arra bizonyosság már a versciklus emblematikus jelmondat jellegű címe is: „Sebes agynak késő sisak.” Az egész versciklus is rendelkezik azonban olyan tulajdonságokkal, melyek az emblémával való rokonságra utalnak.

Már a *Fejedelmeknek serkentő órája* nem egy verse (különösen a kötet vége felé szereplő hosszabb énekek) jelzi Prágai emblematikus fogalmazásra való készségét. E versek között jó néhányban kissé talányos, tudatosan áttételes jelentésű sorok keverednek a világos értelműekkel; valamelyes zaklatott hangulatot is kölcsönözve e verseknek. Különösen szembe-tűnő az ilyen „felemás” fogalmazás a *Rövid életünknek minden óráját*, valamint *Az bölcs Poétác ily fabulát irnac* kezdetű versekben.⁶⁶ Emblematikus fogalmazás határozza meg a *Fejedelmeknek serkentő órája* Rákóczi Györgyhez és Lórántffy Zsuzsannához szóló ajánló verseit is.

A spanyol Diego Saavedra Fajardo 1640-ben megjelent híres embléma-gyűjteményével való futó összevetés is igazolhatja, hogy Prágai versciklusa mennyire együtt lélegzett kora európai embléma-irodalmával. Szinte meglepő, hogy az a jellemzés, amit Turóczi-Trostler József ad Saavedra Fajardo népszerű embléma-gyűjteményéről, csaknem maradéktalanul érvényes Prágai egy évtizeddel korábban készült *Sebes agynak késő sisak* versciklusára is: „Célja érdekében mozgósítja az egész makrokozmoszt és mikrokozmoszt, jelképes nyelvre ülteti át a természetet, az állat- és növényvilágot, a mindennapi élet jelenségeit, a művészeteket, ipart, háborút és békét, a szárazföldet, tengert, csillagos égboltot, mitológiát. Magába olvasztja az európai úttörők, a spanyol ősök jelmondat-, kép- és bölcsesség-hagyományát. Viszont első ízben ad példát arra, milyen kimeríthetetlen forrása lehet az embléma-formának a keresztény sztoicizmus.”⁶⁷

A spanyol Saavedra Fajardo embléma-gyűjteménye is lényegét tekintve fejedelmi tükör: az igaz uralkodó és hadvezér számára ad példát, hogy miként viselje a rábizott ország gondját-baját háború és béke idején. Prágai versciklusa is egy versbeszédett sztoikus fejedelmi tükör, Guevara fejedelmi órája etikai tanulságainak Balassi-strófákban megfogalmazott kompilációja, kiemelve a harmincéves háború viszontagságai idején követendő erkölcsi tulajdonságokat. Az erkölcsi törvények igazolására Prágai is emlegeti a csillagok járását, a tengerek világát, a mitológia alakjait, de még az állatvilág egy érdekes képviselőjét, a színt változtatni tudó kaméleont is, a közmondásszerű frappáns intések, az antik írók-költők már sokszor idézett jelmondataival. Prágai versciklusának ezen heterogén világa a „krisztianizált Sztoa”, a prédikátor-költő keresztény etikai igazságossága szolgálatába szelődül, a prédikátor mérsékeltébb művészi intenciói és lehetőségei szerint.

A *Sebes agynak késő sisak* végül is egy verses etikai fejedelmi tükör, Guevara eszményei- nek a propagálója, az európai embléma számos jegyével.

A Bethlen-koncepció

Versciklusunk művészi szempontból egyik legsikerültebb darabja a nagy fejedelemről, Bethlen Gáborról szól. A vers eredetiségét már Thaly Kálmán megérezte, és egyik gyűjteményében közzé is tette szövegét.⁶⁸ A Bethlen-koncepció „eredetiségét” történetírásunk tehát már felismerte, de nem tudta kihez kötni ezt az önálló szemléletet. A *Sebes agynak késő*

⁶⁶ A dddddd 3d és az EEEEEEE 1a lapon.

⁶⁷ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Keresztény Seneca. Archivum Philologicum. 1937. és Magyar irodalom — Világirodalom. Bp. 1961. II. köt. 201. — L. még: SOHÖNE, ALBERT: Emblematic und Drama im Zeitalter des Barock, München MCMLXIV. — Az emblémáról I. VARGA LÁSZLÓ: Sámbock (Sambucus) János emblémái. Könyv és könyvtár (Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények) IV. köt. Bp. 1964. 193—226.

⁶⁸ THALY KÁLMÁN: Régi magyar vitézi versek és elegyes dalok. Pest 1864. I. köt. 103—109. A versciklus Hungaria-ról szóló énekét is közli: 118—123.

sisak Bethlen-portréja, a nagy fejedelem egyéniségének rajza általában, de egyes részleteit tekintve is Guevara királytűkre fejedelmi eszményének a gyermeke, kiegészítve a prédikátor szerző bibliai utalásaival. Alkatát vizsgálva rokon a versciklus többi rokonszenves királyával, fejedelmével, különösen — mint már jeleztük — V. Frigyes jellemével.

De nézzük magát a verset.

Bethlen rátermettsége révén került a méltán megérdemelt fejedelmi székbe, hiszen, mint az énekben előadja: „... születesemet, / s nagy herczegsegemet, / nem vak szerencze atta.” Nem a kiszámíthatatlan szerencse, hanem isteni támogatás segíti. Régi nagy királyaink, hadvezéreink példájára ügyel, az ő nyomukban jár, az ősök kardját viseli oldalán, s joggal mondhatja magáról:

Egesz Nap keletnek,
Nap nyugoti resznek,
Felelmire en vagyok

...

Az Hunyadi Mátyást,
amaz Magyar Királyt,
az Nemetek mint feltek,
az Beczi aszszonyok,
siro gyermekjeket
Mátyással ijezgettek.
Engem sem kívánnak,
valakik karomnak,
erejet meg ismertek.⁶⁹

Az idézett sorok a *Fejedelmeknek serkentő órája* többször hangsúlyozott egyik motívumának alkalmazását, magyar példákkal való színező igazolását jelentik.

Prágai András már Guevara szövege előtt, a Rákóczi Györgynek szóló ajánlásban ezeket írta: „Hunyadi hollos Mattyás Király, nap keletnek és nap nyugatnac, rettentéssel való felelme...”⁷⁰ Guevara is hasonlóképpen vélekedik a félelem érzésének jelentőségéről háború idején: „Julius Császár az ellensegnek nem csak rettegesere volt, de megis böcsültetett tülöc... Az nevezettül való iszonyusagh többet viszen véghez az hadakozásnac idején, mint sem az fegyver.”⁷¹

Bethlen a Guevara könyvében annyiszor s oly szenvedélyesen megbélyegzett tiszt-kivánók ellenképe, még az őt jogosan megillető tisztséget sem „méltóztatja”:

Emlеkezetemre,
s nagy diczeretemre,
ez leszen az jutalmam,
hogy királyi szekben,
Posonyi gyülesben,
köz voxul választtattam,
melyre en magamat,
minden erdem alatt,
ugyan nem meltosztattam.

Eleg vala nekem,
hogy vala erdemem
az Magyar Coronára,

⁶⁹ Fol. 30. verzó-rectó.

⁷⁰)( ) (1a lapon.

⁷¹ 255. margón.

nem akartam venni,
fejemben tetetni,
masnak gyalázattyára.

Prágai — midőn megfogalmazta az iménti sorokat — ismét a „fejedelmi óra” útmutatásait követte; sokszor olvashatunk ui. benne ilyen részleteket: „Nem arra kel az tisztet bizni az ki kívánnya, hanem az ki el viselheti.”; „Nem kell arra tisztet bizni, az ki magát erővel, és felettéb ajánlya.”; „Az tisztesség kívánás és fősvényseg uti tarsai és dög haláli minden hatalmasságnac.”⁷² A tisztkívánók jellemzése már sejteti, hogy „az igazán az nagy ember, az ki az tisztesség kívánástul meszse vagon.”⁷³ És Bethlen ilyen, de ilyen még a protestáns hatalmak vezér-alakja, V. Frigyes is, aki szintén nem mulasztja el hangsúlyozni királlyá választásáról szólva:

Senkinek kárára,
sem boszszuságára,
nem volt ebben szándékom,
hogy történetlenül,
országgh haszna nélkül,
legyen en Királtságom,
az tiszt kívánastul,
bait szerző igátul,
irtozo jamborságom.⁷⁴

Mindkét fejedelem, Bethlen és V. Frigyes ugyanazokkal a szavakkal indokolja háborúba való kényszerülését: „De az köz igazság, / hitbeli szabadsággh” veszedelme adott ugyanis kezükbe kardot. Guevara eszményi fejedelme is — mint láttuk, csak végszükségből hadakozik, mert tudja: „Semmi hadat egyéb okra nézve nem kel indítani, hanem csak az hitért avagy az ország-nac meg maradásáért.”⁷⁵

Bethlen önjellemző szónoklata így gondosan ügyel Guevara fejedelmére: ennek jegyében beszél a szerencséről, a régi hagyományok tiszteletben tartásáról, arról, hogy az igazi fejedelem, ha kell, jó hadvezér, de csak a „közigazság, hitbeli szabadság” védelmében fog fegyvert, hogy háború idején fontos szerepe van a nagy hadvezérek pusztá „nevétől” való félelemnek, s főként öntudattal hangsúlyozza, hogy a tisztkívánásnak még a gondolata is távol áll tőle. Valamennyi motívum fontos összetevő eleme az eszményi monarcha tulajdonságainak.

Guevara eszményét a prédikátor színezi a Bibliából kölcsönvett bizonyító példák előszámlálásával, hogy a „hitbeli” szabadság védelmezője is kellő nyomatékot kapjon. Gedeon és Dávid, a Biblia kedves, sokszor megidézett királyai kerülnek Astyages és Cirus mellé, hogy az antik a bibliaival egyensúlyban legyen.

Versciklusunk Bethlen-konceptiója végül is egyértelműen Prágai kezére vall: a guevarai eszménynek és az ő prédikátor szemléletének ötvözete.

A költő Prágai

Főműveként irodalomtörténetírásunk Guevara népszerű királytükreinek magyarra ültetését, a *Fejedelmeknek serkentő óráját* tartja.⁷⁶ Fordítása jelentős teljesítmény, különösen

⁷² 160. margón.

⁷³ 174. margón.

⁷⁴ Fol. 4. verzó.

⁷⁵ 752. margón.

⁷⁶ L.: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk.: KLANICZAY TIBOR. Bp. 1964. 41—42. (PIRNÁT ANTAL)

stílustörténeti vonatkozásban. A stílus-eszményében oly aggályos és igényes Rimay elismerését is méltán kiérdemelte.

Költészete prózája jelentőségével vetekszik. Verselőink XVII. századi kórusában új hangot is megszólaltat: a szónokias hangvételű s a színszerűség közelében járó nagy verses kompozícióját. Életműve példátlanul egységes, költészete, benne versciklusa is, csak prózájának világából közelíthető és érthető meg valójában. Egész munkásságát, csaknem minden sorát Guevara királytükörnek prédikátor-szemléletéhez igazított erkölcsi világképe determinálja. Költői hajlamait is prédikátor hivatásának ezen morális keretei közé tereli.

Manierista és sztoikus költő, korának törekvései, indulatai, történeti eseményei vezetik tollát. Csak erkölcsi tanulság kedvéért vesz kezébe pennát, s az etikai szándék csaknem mindig az erdélyi fejedelemség érdekeire is ügyel. Félig-meddig udvari ember, Rákóczi György szerenci prédikátora, már fejedelemsége előtt is.⁷⁷ A „tisztkívánás” azonban nem kenyere, nem kerül a fejedelem közvetlen közelébe, mint Geleji Katona vagy Keserői Dajka János. Kissé visszavonultan fordítgat és versel prédikátor hivatását gyakorolva a zempléni városkákban. Az irodalmi életet azonban ismeri, a Balassi-inspiráció érezhető verseiben; nemcsak versciklusának versformája idézi a nagy lírikust, de nótajelzése is rá hivatkozik: „Óh megh repedezett kösziklák köszt.”⁷⁸ Rimayt is ismerhette, talán személyesen is: valamelyest rokon lelkek, a verseikből kitapintható egyéniség hasonló jellemvonásokat mutat. Rimay az elmélkedő-magyarozó, a tudatosabb stílusista, aggályos műgond irányítja stílusát; Prágai viszont a moralizáló prédikátor, állandósult szónokias hangvételben.

A magyar reneszánsz záró szakaszának sztoikus, morális világképe szelídíti meg a korábbi indulatokat Rimay, de Prágai költészetében is. Prágai is többre tartja a nyugodalmas, békés, a tudománynak s az irodalomnak szentelt életet, mint a vitézi érényeket.⁷⁹ Richelieuvel szavalatja el a harmincéves háború megpróbáltatásai sugallta tanulságot:

Hatalmas királyság,
sok kinczű urasság,
csak hamar el távozik,
sok drága öltözet
nagy erős épület,
rothadás alá esik,
de az szép bölcsesség,
io hir, nev, egesség,
mind öröкке tündöklik.⁸⁰

Rimay a manierizmus világi költője, s ha verset ír, nem tagadhatja le lírikus voltát. Prágai az udvari költészet prédikátor ágát képviseli. A prédikátor versel, nem a lírikus. A közösségi kötöttség határozottabb nála, mint az érett Rimaynál, a költőiség azonban halványabb. Verselése gyakorlati, program-költészet: Guevarát fordítja, s a királytükör erkölcsi világképét szedi versbe a *Sebes agynak késő sisak* énekeiben is.

⁷⁷ Prágai életrajzi adatait l.: ZOVÁNYI JENŐ: Adatok Prágai András életéhez és működéséhez. ItK 1941. 180—182. — BÁN IMRE: i. m. 363—364. — Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I. köt. «HEREPEI JÁNOS cikkei». Szerk.: KESERŐ BÁLINT, Bp.—Szeged 1965. 112—116.

⁷⁸ A kéziratban tévesen: „megh keseredett”. — A nótajelzés Balassi „Nő az én gyötrelmem” kezdetű énekének 19. sorából való.

⁷⁹ A magyar későreneszánsz jellemzését l.: KLANICZAY TIBOR: A magyar későreneszánsz problémái. Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 303—339. — TOLNAI GÁBOR: Barokk problémák, MTA I. OK 1965. (XXII.) 113—119.

⁸⁰ Fol. 62. rectó-verzó.

Ránk maradt versei számukat s ösztérjedelmüket tekintve Balassi vagy Rimay költői termésével vetekszik. Színvonalban Balassitól messze áll, de Rimaytól már nem választja el nagy távolság.

Látszólag ellene mond Prágai szelidebb prédikátor alkatának jezsuitaellenes verse, a „Por fővenyen épült” kezdetű. Irodalomtörténetírásunk az erőteljes, „harcos” hangvételi versek között tartja számon.⁸¹ A hat versszakból álló éneknek azonban csak az első két strófája dorgálja, de korántsem szidalmazza, manierista ellentét-játékkal a jezsuitákat, a többi négyben viszont az „igaz” hitet dicséri és Istent kéri, hogy erősítse híveit a hitbéli változások idején. A jezsuiták elítélése mellett a versből nem kis aggodalom is érezhető az ellenreformáció láttán. Ez a vers is — megítélésem szerint — a mérsékeltbb indulatúak közül való.

Prágai legnagyobb élménye: a világ állhatatlan változandóságát érzékelő aggodalma. A nyugtalan változásokat ő is sztoikus mérséklettel figyeli, mint kortársai.⁸² A világnak mint állandó változásnak a felfogása majd a barokk művészetnek lesz egyik fontos jellemző tulajdonsága, de már eligazodva a változó, tovatűnő jelenségek között. Prágai még csak az „állhatatlanságot”, a nyughatatlan válságot érzi, s főként — hivatásától is vezéreltetve — a protestantizmus sorainak, híveinek a megfogyatkozásában jelentkező bizonytalanságot. A század első harmadának megpróbáltatásai elől egy ideig menedéket jelentett a prédikátor számára a hívők közössége, de most már ez a menedék is töredezik, végső fogódnak már csak a hit marad, önmagában. E világkép jellegzetesen az átmeneti, manierista periódus szülötte, még a versciklus számos kedves képe, hasonlata is (a „jégen írt betűk” stb.) a barokk művészi eszközei számára egyengeti az utat. A *Religio* emblematikus megjelenítése, kesergő vallomása jelzi talán legszembeütőbben a fejlődés irányát, az érzelmi változást.

Protestáns íróinknál törvényszerű ezekben az évtizedekben, hogy érdeklődésük fokozottan az etikai kérdések felé terelődik. A válságtudatot az ellenreformáció gyors térhódítása mélyíti igen érzékenyen. Szenci Molnár csaknem egész életén át a protestantizmus konkrét tudományos és teológiai feladatain fáradozik, de véglegesen hazatérve az etikai kérdések felé fordul ő is, s nem véletlen, hogy utolsó, de talán legjelentősebb prózai fordítása, az 1630-ban kiadott *Discursus de summo bono*: sztoikus elmélkedés-sorozat, azzal a tanulással, hogy a világi élet nem adhat semmit a legfőbb jóból, csakis a hit. A korszak leginkább polgári érületű írója ezzel a művével már csaknem a barokk szemlélet határán áll. A korfordulót mindenképpen jelzi.⁸³

Érdekes jelenség Prágai írásaiban, hogy Guevara-fordítása inkább példája az ékesen díszes manierista stílusnak, míg verseiben dísztelenebb, egyszerűbb stílust követ. Prózája így hívebben tükrözi az udvari manierizmus stílusvilágát, mint versei. Költői gyakorlatában mintha a hazai reformáció énekhagyományához alkalmazkodna következetesebben, a *mitre* ügyelve jobbára, s csak mértékkel élve a manierista stílus *hogyanjaival*. Még ebben is van valamelyes rokonság Prágai és Rimay között. Rimay is díszesebb, sokszor mesterkétebb prózában, mint versben, irodalmi céllal írott leveleiben szinte megállíthatatlanul ömlenek mondat-óriásai, keresetten változatos képek, hasonlatok sorával telítődve. Költészete szelidebben manierista.

A magyar későreneszansz-maniierista költészet világi típusát Rimay énekei reprezentálják; ezután számon kell tartanunk a prédikátor-változat tekintélyes képviselőjét is: a guevarai ésmények bővületében verselő költő Prágai András.

⁸¹ L. BÁN IMRE: i. m. 364, de különösen az új Magyar Irodalmi Lexikon Prágairól szóló cikkében.

⁸² L. KLANICZAY TIBOR: i. m.

⁸³ A „Discursus de summo bono”-ról I.: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk.: KLANICZAY TIBOR, Bp. 1964. 76—77. (PIRNÁT ANTAL)

EIN MANIERISTISCHES »THEATRUM EUROPAEUM« UND SEIN VERFASSER

Die Studie untersucht eingehend die Terminologie und den Stil des um das Jahr 1630 herum entstandenen umfangreichen Verszyklus »Sebes agynak késő sisak (Ein später Helm für ein wundes Gehirn)« und gibt eine Charakterisierung der Vers-Komposition, indem sie diese in die siebenbürgische und europäische Literatur ihrer Zeit einfügt; danach stellt sie den bisher unbekanntem Verfasser des seit fünfzig Jahren wohlbekanntem Verszyklus fest.

Dieses Werk ist — nach dem Zeugnis der Untersuchung der Terminologie — ein verifizierter Fürstenspiegel, der Verkünder der ethischen Ideale des Königsspiegels von Antonio Guevara über Mark Aurel (übersetzt mit dem Titel »Fejedelmeknek serkentő órája« [Weckuhr der Fürsten]). Die lockere Verskomposition läßt die bedeutenderen Führer, hauptsächlich die Heerführer der ersten Periode des Dreißigjährigen Krieges zu Wort kommen. Die Redner des dem Bühnenmäßigen nahekommenden Verszyklus äußern sich über ihre Rolle im Krieg, sprechen hauptsächlich über ethische Probleme, die Ideale von Guevara immer im Auge behaltend. Die Sympathie des Verfassers gilt den protestantischen Rednern, er ist aber auch gegen die andere Seite nicht voreingenommen. Der Verszyklus ist vermutlich für den neuen Fürsten von Siebenbürgen, Georg Rákóczi I. (vielleicht auf seine Aufforderung) entstanden.

Der Verfasser ist — als Ergebnis der eingehenden Stiluntersuchung der Studie — der Hofprediger des Fürsten Georg Rákóczi I. (in Szerencs), namens Andreas Prágai, der auf die Aufforderung seines Herren (i. J. 1628) den berühmten Königsspiegel von Guevara übersetzte. Seine Guevara-Übersetzung ist eine bedeutsame prosaische Leistung der Spätrenaissance-Manieristenperiode der ungarischen Literatur, besonders in stilgeschichtlicher Beziehung. In seinem Verszyklus stellt er die Personen des Dreißigjährigen Krieges den ethischen Idealen von Guevaras Werk gegenüber.

Die »Quelle« des Verszyklus dürfte wahrscheinlich — aus einer neuerdings zum Vorschein gekommenen Angabe zu schließen — eine Versserie gewesen sein, welche die von den Führern des Dreißigjährigen Krieges gemachten Stiche begleitete. Die zu den Stichen verfaßten Verse ließ sich Prágai zum Vorwand dienen, um seine ethischen Ideale in Versen abzufassen.

Der Königsspiegel-Charakter des Verszyklus wie auch seine Neigung zur emblematischen Gestaltung macht ihn mit der berühmten Emblemsammlung des Fajardo Saavedra verwandt, obwohl er um ein Jahrzehnt früher verfaßt wurde.

Der abschließende Teil der Studie charakterisiert den Dichter Andreas Prágai. Seine Dichtung kann an Bedeutsamkeit seiner Prosa gleichgestellt werden. In seinem Verszyklus erklingt auch ein neuer Ton in der ungarischen Dichtung des 17. Jahrhunderts: der Ton der an das Bühnenmäßige grenzenden großen Verskomposition. Prágai ist Manierist und Stoiker, er nimmt die Feder in die Hand nur der Moral halber, und die ethische Absicht hat beinahe stets auch die Interessen des siebenbürgischen Fürstentums im Auge. Sein größtes Erlebnis ist seine die unbeständige Wandelbarkeit der Welt wahrnehmende Besorgnis. Die unruhigen Wandel beobachtet er — wie seine Zeitgenossen — mit stoischer Besonnenheit. Eine interessante Erscheinung in seinen Schriften ist, daß seine Guevara-Übersetzung eher ein Beispiel des prachtvoll geschmückten manieristischen Stils ist, während er in seinen Dichtungen eher schmucklos, einfach bleibt. In seiner dichterischen Praxis paßte er sich konsequenter den Gesangstraditionen der ungarischen Reformation an.